

FELSEFE DÜNYASI

2014/2 Sayı: 60

FELSEFE / DÜŞÜNCE DERGİSİ

Yerel, Süreli ve Hakemli Bir Dergidir.

ISSN 1301-0875

Sahibi

Türk Felsefe Derneği Adına

Başkan Prof. Dr. Ahmet İNAM

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ

Yazı Kurulu

Prof. Dr. Ahmet İNAM

Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ

Prof. Dr. İsmail KÖZ

Prof. Dr. Celal TÜRER

Doç. Dr. Levent BAYRAKTAR

Doç. Dr. M. Kazım ARICAN

Araş. Gör. M. Enes KALA

Felsefe Dünyası yılda iki sayı olmak üzere Temmuz ve Aralık aylarında yayımlanır. 2004 yılından itibaren PHILOSOPHER'S INDEX ve TUBİTAK/ulakbim tarafından dizinlenmektedir.

Adres

Necatibey Caddesi No: 8/122

Kızılay - Çankaya / ANKARA

PK 21 Yenışehir/Ankara • Tel & Fax: 0 312 231 54 40

www.tufed.org.tr

Fiyatı: 35 ₺ (KDV Dahil)

Banka Hesap No: Vakıf Bank Kızılay Şubesi

IBAN : TR82 0001 5001 5800 7288 3364 51

Dizgi ve Baskı

Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi

Alinteri Bulvarı 1256 Sokak No: 11

Yenimahalle/ANKARA

Tel: 0 312 354 91 31 (Pbx) Fax: 0 312 354 91 32

Basım Tarihi : Aralık, 2014, 750 Adet

Tarihçi, Bağlam ve Tarihsel Bilgi Üzerine

Ahmet KESGİN*

Giriş

Tarihsel bir olayın bilgiye dönüşmesini sağlayan sürecin üç temel unsuru vardır: Bunlar sırasıyla olayın veya nesnenin fâili, malzeme (olay ve nesne -‘araç-gereç’-) ve bunları bir okuma biçimi haline dönüştürerek eser ortaya koyan tarihçidir. Hiç şüphesiz tarih bilgisinin oluşmasını sağlayan bu üç temel unsur önemlidir. Bu makalede tarihsel bir olgu ve olayın ortaya çıkmasını ve tarihin bir bilgiye dönüşmesini sağlayan tarihçi değerlendirilerek ayrıca bu bilgi türünün mümkün olup olamayacağı, mümkün olursa nasıl olabileceği üzerinde durulacaktır. Burada tarihçiyi kuşatan bağlam, bu bilginin öznel ve nesneliliği ile ilgili değerlendirmelerin ana noktasıdır. Bu değerlendirmeler bir yönüyle ontoloji/varlık felsefesi, diğer yönüyle epistemoloji/bilgi felsefesi ile doğrudan ilişkili olmak durumundadır.¹ Zira bir olayın fâili olarak insan fizyolojik, psikolojik ve metafiziksel varlık koşullarının tesirinde kalarak tercihlerinin oluşmasında önemli bir etken olan bilgisiyle herhangi bir olay veya olguyu inşa etmektedir. Yani fâil olarak her olay veya nesneyi belirli bağlamlar içinden algıladığı ve değerlendirdiği için bağlam değerlendirmesi önemlidir. Dolayısıyla bu çalışma, geleneksel tarih felsefesi bağlamına sadık kalan bir çalışmadan farklı olarak felsefenin çeşitli alanlarının katkısıyla tarihçi (ontolojik ve

* YBU, Felsefe Bölümü, Yard. Doç. Dr.

1 Burada ontolojiyi, insanın bağlı bulunduğu fizyolojik, psikolojik, sosyolojik, zihinsel ve metafizik koşullar olarak değerlendiriyorum. Bu değerlendirmeyi de içeren ontoloji hakkında bkz. A. Diemer, “Ontoloji”, *Günümüzde Felsefe Disiplinleri*, çev./der. D. Özlem, İnkılap, İstanbul 1997, s. 97-134. Diğer taraftan geçmiş anlamında tarihsel bilginin mümkün olup olmaması ile birlikte mümkün ise bunun nasıl oluştuğu ile ilgili bir çaba epistemoloji ile doğrudan ilgilidir. Epistemoloji ile ilgili değerlendirmeler için bkz. F. Heinemann, “Metafizik”, *a.g.e.*, s. 157. Genel olarak bilgi felsefesi için bkz. A. Diemer, “Bilgi Kuramı”, *a.g.e.*, s. 163-180. Söz konusu eser içinde biri aynı başlık ile diğeri “bilgi kuramı tarihçesi” ile iki makale daha vardır.

epistemik değerlendirmeler ile) üzerinden tarih hakkında felsefî bir değerlendirilmede bulunma girişimidir.²

Tarih ilminin batı Avrupa'da³ bilimsel hüviyetine kavuşması henüz

2 Hegel tarihçiliği kaynaktan, refleksif ve felsefî tarih olarak üçe ayırır. Özellikle geleneksel tarih felsefesi olarak nitelendirdiğimiz üçüncüsü yerine biz burada özellikle ikinci tür olan yani geçmişe daha uzak bir zamandan bakan tarihçinin kendi tarihi üzerine bilgi üretme olgusuna dair ontolojik, epistemolojik ve pragmatik değerlendirmeler yapacağız. Hegel bu tarih biçimini de dört başlık altında inceler. Ayrıntılı bilgi için bkz. G. W. Hegel, *The Philosophy of History*, trans. J. Sibree, Batohce Books, Ontario 2001, s. 17-21. Öte yandan Dilthey, tin/geist/insan ve toplum bilimlerinin (tarih gibi) doğa bilimlerinin kullandığı “açıklama” yönteminden farklı olarak anlama ve yorumlama (hermeneutik) yöntemini kullanması gerektiğini ileri sürmüştür. Burada değerlendirdiğimiz konunun özellikle Dilthey’in dikkat çektiği ‘insan (fâil/tarihçi)’ unsuru ile ilgisi olduğunu ifade edelim. Buna göre o, “insanı, isteyen, hisseden ve bir şeyler planlayıp amaçlayan yönüyle insanı, bilginin ve bilgi kavramlarının ... açıklanmasında temele koymak..” gerektiğini vurgular. Diğer taraftan gerek Hegel’de karşılığını bulan tarihin pragmatik değeri gerekse Dilthey’in vurguladığı tarihçinin psikolojik aşamalarının tarihçinin ürettiği bilgiye mündemci olduğu vurgusu çalışmamızın diğer boyutlarıyla ilgili olduğunu vurgulayalım. Dilthey’in konuyla ilgili değerlendirmeleri için bkz. W. Dilthey, *Hermeneutik ve Tin Bilimleri*, çev. D. Özlem, Paradigma, Ankara 1999, s. 18 vd. Diğer taraftan Collingwood’un ‘tarihçiler nasıl bilir? geçmiş nasıl kavrarlar?’ gibi soruları çevresinde oluşacak (Hegel’in ikinci tür tarihçilik diye ifade ettiği) tarih bilgisinin esas fâili olan üzerinde durarak bu konuyu değerlendirmeye çabalayacağız. R. G. Collingwood, *Tarih Tasarımı*, çev. K. Dinçer, Doğu-Batı, Ankara 2013, s. 36. Yine bir makalesinde Collingwood’a göre,–bizim geleneksel tarih felsefesi diye ifade ettiğimiz haliyle- tıpkı felsefe gibi tarih felsefesi de bütünü bilmesi peşinde koşan bir eğilim göstermelidir. Bunun dışındaki çaba ancak tarihçilik olabilir. Başka bir makalesinde ise tarih felsefesinin ne olmadığı üzerinde dururken geleneksel tarih felsefesinde öne çıkan iki temel sorunu eleştirir. Bunlar; tarihteki genel, soyut yasaları (tarihe kaderci yaklaşım büyük planı) araştırıp kavramak iken diğeri ise her somut tarihsel olgunu biricik olduğu ve bir amacı gerçekleştirdiği ve bunların izini sürerek büyük planı anlamak gerektiği ileri sürülür. Ona göre bunların ikisi de sorunludur. Öyleyse tarih felsefesi –onun ikinci makalesinde- yalnızca tarihsel düşüncesinin psikolojik aşamalarını tahkik etmek değil aynı zamanda daha önceki fikri de tahkik etmek zorundadır. Bundan dolayı Collingwood, söz konusu çalışmaları Kantçı bir deymi ödünç alarak ‘dogmatik metafizikler’ olarak değerlendirmektedir. Detaylı bilgi için zikrettiğimiz ilk ve ikinci makalelere bkz. Collingwood, “The Philosophy of History”, *Essays in the Philosophy of History*, Ed. W. Debbins, University of Texas Press, Austin 1965, pp. 121-139. “The Nature and Aims of a Philosophy of History”, *Proceedings of the Aristotelian Society*, Williams and Norgate, London 1924-1925, Vol. XXV, pp. 151-162. Bıçak’ın tarih düşüncesi ve felsefesi dışında “tarih metafizikleri” yönündeki kavramlaştırması bağlamında yaptığı çalışmalar ile Özlem’in eseri özellikle filozofların izini sürerek tarih felsefesinde dilimizde yapılan önemli çalışmalar olarak öne çıkar. Ayhan Bıçak, *Tarih Düşüncesi I-II-III*, Dergah yay., İstanbul 2004; *Tarih Düşüncesi IV–Tarih Metafizikleri-*, Dergah, İstanbul 2005. Doğan Özlem, *Tarih Felsefesi*, Anahtar, İstanbul 1996.

3 İslam felsefesi geleneği içinde tarih bilimini ve tarihsel olayları değerlendirışı bakımından

yeni bir olgudur. Tarih, ideografik bir bilim dalı olarak 19. yy.'da ortaya çıkışına kadar felsefenin hakimiyeti altında gelişmişti. Aynı zamanda psikoloji, sosyoloji, iktisat vb. bilimlerin kaydettiği gelişme ve ayrıca bunların siyaset ve dolayısıyla siyasal tarih ile ilişkisi bağlamında diğer sosyal bilimlerin gelişmesi ve derinleşmesiyle tarih-felsefe ilişkisi felsefenin hakimiyeti dışında başka boyutların varlığını ortaya çıkarmıştı.⁴ Dolayısıyla söz konusu alanlar tarihi anlama ve yorumlamaya katkılar sunmaya devam etmektedirler. Biz burada özellikle 'tarih ve tarihçi' olgularına dair soru ve sorunlar oluşturarak tarih bilgisini değerlendirmeye çalıştık.

1. Tarih Kavramı ve Tarihçiye Genel Bakış

Tarih kavramı veya bilimi üzerinde kısaca durmak çalışmanın sınırları için önemlidir. Ayrıca 'tarih' olgusunun ortaya çıkışını sağlayan bağlamlara dair temel bazı belirlemeler yapmak gerekir.

Tarih sözcüğü öncelikle belirli bir 'an'a işaret eder. Belirli bir başlangıç noktası, sabit rakamsal bir veri olarak kabul edilir ve daha sonraki olay ve olgulara o başlangıç noktasına göre bir dizgede anlam kazandırılır. Bu yönüyle insan, geçmişi belirli kronolojik sıraya göre yapılandırır. Zaman ile ilgili sabit veriler değiştikçe sıralamadaki olay ve olguların zamana dair hakikati de değişebilmektedir. Peki, buradaki zaman nasıl bir olgudur?

İnsanlar tarafından ortaya koyulan her olay, 'zaman'⁵ denen olgu ile 'geçmiş', 'şimdi' ve 'gelecek' şeklinde dilimlenerek -ayrıca yönü hep

İbn Haldun önemli bir düşünür olarak öne çıkmaktadır. İbn Haldun'un 14. yy.'da geçmişten tevarüs eden kendi zamanına kadar ulaşan tarih anlayışına dair alışkanlıkları aşan ve daha sonraki dönemlere yenilik katacak olan bakış açısı ile birlikte tarih ve felsefe ilişkisi birbiriyile daha etkin ve yeni boyutlar kazanmıştı. İbn Haldun'un tarih ile ilgili yazdıklarının değerlendirmesi için bkz. Ahmet Arslan, "İbn Haldun ve Tarih", Tarih İncelemeleri Dergisi, Sayı I, İzmir 1983, s. 9-30. Avrupa'da 19. yy. ile tarih bilimi bugünkü formunu aldı. Fakat İbn Haldun'un bugünkü bağlamıyla tarih biliminin temellerini 14. yy. da atmıştı. Bunun için bkz. Yves Lacoste, *Tarih Biliminin Doğuşu -İbn Haldun-*, çev. Mehmet Sert, Donkişot, İst. 2002. Ayrıca bkz. Özlem, *Tarih Felsefesi*, s. 27-33.

4 Tarih yapan, yazan fâillerin ontolojik, epistemolojik ve tarihsel koşullarına dair vurgumuz ile aslında tarihsel bilginin değeri, özneliği, nesneliği gibi niteliklerini bu tür sosyal bilimlerin yaptığı çalışmalar ile daha derinleştirerek değerlendirmek mümkündür. Diğer taraftan söz konusu bilim dallarının serencamına dair geniş bilgi için bkz. Komisyon, *Sosyal Bilimleri Açın*, çev. Şirin Tekeli, Metis, İstanbul 2012, s. 11-36.

5 "Zaman" konusunda bazı filozofların görüşleri doğrultusunda İkbâl'in yaptığı tartışma için bkz. Muhammed İkbâl, *The Reconstruction of Religious Thought in Islam*, Oxford Univ. Press, London 1934, s. 27-58.

geleceğe dönük şekilde- ‘tecrübe’ edilir.⁶ İnsanlar zaman olgusunu özellikle kendi yaşamlarıyla veya mekân/eşya ile temaslarında daha belirgin bir şekilde algılayabilir. Başka bir ifadeyle eşya ve canlıların tâbi oldukları başkalaşım, değişim gibi olgular ‘zaman’ olgusu ile anlamlı duruma gelir. Bu bağlamda zamana tâbi olan her bir varlığın bir başlangıcı olduğu gibi geçmişinin de bulunması zorunludur. İnsanlar kendileri ve hemcinsleri hakkında belirli bir geçmiş algısına öncelikle bu zorunluluktan dolayı sahiptirler.⁷ Bu durumda tek bir insanın geçmişi olduğu gibi belirli bir birlik ve “aidiyet veya mensubiyet”⁸ kurgusu etrafında birleşmiş olan toplulukların da geçmişi vardır. Belirli bir aidiyet ve mensubiyet içinde kalsın ya da kalmayın geçmişle kurulan temas sonucunda ortaya çıkan okuma ve anlamlandırma çeşitlerinden birine ‘tarih’ diyoruz. Dolayısıyla tarih, insanın kendi geçmişiyle temasa geçme iradesinin sonucunda ortaya çıkan bilinçli bir olgudur.⁹

Yukarıda belirli oranda çerçevesi çizilmiş anlamıyla tarih, geçmiş

6 Geçmiş ve şimdiki zaman ile ilgili detaylı bir değerlendirme için bkz. M. Bloch, *Tarih Savunusu*, çev. A. Berktaş, İletişim, İstanbul 2013, s. 77-89.

7 İnsan olarak bizler hayatımızı belirli bir zaman algısı ile yaşarız. Hayat kişisel bir geçmiş bilinci olmadan yaşanmaz. Biliriz ki devam eden bir durum, kendi bağlamıyla birlikte anlamlıdır ve ondan daha önce meydana gelmiş olay ile ilişkilidir. Toplumsal ve siyasal tartışmalarımız veya kurallarımız bizlere belirli oranda geçmiş duygusu kazandırmaktadır. Kişisel kimlik duygumuz da öncelikle kendisini geçmiş ile inşa etmek zorundadır. Daha geniş değerlendirme için bkz. Tosh, *Pursuit of History*, Longman, London vd. 2010, s. 1-6. Ayrıca bkz. Assman, *Kültürel Bellek*, çev. A. Tekin, Ayrıntı, İstanbul 2001, s. 33-35.

8 ‘Aidiyet’ kavramını belirli bir değer ve anlam çevresinde oluşmuş topluluğa bağlılık durumunu betimlemek için kullanmaktayım. ‘Mensubiyet’ kavramı ise özellikle farklı unsurları içinde barındıran, aynı zamanda siyasal bir tasarım olan toplumlara veya siyasal birliğlere aidiyeti vurgular. Özellikle modern devlet ile birlikte bu olgunun çeşitli zeminlerde aidiyetleri daha büyük bir havuzda tanımlayıp olgunlaştırdığını ya da karşı aidiyetleri kışkırtıp çeşitli cepheler ürettiğini, dolayısıyla da farklı aidiyetlerin bir araya gelerek karşı mensubiyetler ürettiklerini tespit edebiliriz.

9 İnsanın yaşamı ve hafızası onun geçmiş kavrayışını ve kimliğini inşa eden iki önemli unsurdur. Toplumsal hafıza ortak kimlik etrafında oluşturulan geçmiş algısı ve yorumu üzerinde oluşur. Tarih, bunu sağlayan en önemli unsurdur. Öyleyse tarih, bireysel geçmiş duygusunun dışında çeşitli gerçeklikler üzerinden yeniden üretilerek ‘ortak kimlik, hafıza’ için önemli bir kurucu öğedir. İnsan, zamanını daha anlamlı bir kesit haline getirmek için her daim geçmişe önem vermiştir. Öte yandan özellikle modern dönemde ‘tarih bilinci oluşturmak’ gibi çabaların kitlesel bir zemin arayışında olduğunu görmek mümkündür. Geçmişin veya daha özdele ‘tarih’in oluşturulması ve belleğin bu süreçte oynadığı rol konusunda detaylı değerlendirme için bkz. Assman, *Kültürel Bellek*, s. 33-159.

yaşanmışlıkları kendisine konu edinen, insanlığın biyografisini tutan ve daha sonraki nesillere bunu çeşitli araçlarla aktaran bir bilimsel disiplin olarak öne çıkar. Bu faaliyet geçmişi ele alıp değerlendiren ve yorumlayıp aktaran bir fâile/tarihçiye¹⁰ ihtiyaç duyar. Tarihçi, geçmişe daha uzak bir zamandan bakıp oradaki gerçekliklere yaslanarak onun bir kısmına tarih bilgisi olma vasfını kazandırır. Diğer taraftan söz konusu geçmişte kendi zamanının anlaşılmasında tarihçiye bilgi sağlayan araçların (kitaplar, eşyalar vb.) fâilsiz yani iradesiz ve amaçsız oluşamayacağını varsayabiliriz. Öyleyse, kendi zamanına tanık olan araçların çeşitli seçimlerin sonucunda orada olduğu ya da görünür kılındığı aşikârdır. Bu ise tarih bilgisine kaynaklık eden araçların fâilini işaret eder. Görüldüğü üzere her iki durumda da ortada iradî ve amaçlı bir varlık olarak insanın ontolojik koşulları bulunmaktadır.

Geçmiş anlamamızı sağlayan araçların bir kendi dönemine dönük yüzü vardır, bir de ona tarihsel değer atfeden ve ortaya çıkaran, yaşayan zamana dönük yüzü vardır. Bunun anlamı şudur: Örneğin bir taraftan çatışmanın yoğun olduğu dönemlerde oluşmuş olan siyasal tarihe ait araçların -aslında kendi ekseninde oluşan- meşruiyet krizinin varlığı, “gerçekte ne oldu?”¹¹ sorusunun cevabını arayan tarihçiyi bekleyen önemli bir sorundur. Diğer taraftan kendi zamanı için ‘geçmişin koridoru’na girerek malzeme peşinde olan tarihçinin yanında ise -derece derece farklılık gösterse de- azından ‘şimdi’nin aidiyet ve mensubiyetleri kurucu birer unsur olarak bulunur. Özellikle söz konusu mensubiyet duygusunun oluşmasına katkı sunan ortak tarihsel koridora dair aktarma ve yorumlama çabası, bazen aslına sadık kalma konusunda araştırmacıdan çok büyük bir fedakarlık/dürüstlük –yalnızca gerçekte olan biteni bulup getirme değil, onun için gerekirse çok büyük fedakarlıkları göze almayı- bekler. Bulup getirilenlerin anlattığı şeylerin yanında onların boş bıraktığı alanlara dair tarihçinin

10 Metinde ‘tarihçi’ ve ‘fâil’ kavramlarını birlikte veya ayrı ayrı kullanmamızın maksadı şudur: ‘Tarihçi’ ile meslek erbabını kastetmekle birlikte felsefi açıdan söz konusu bilginin epistemolojik boyutunu temsil ettiğini varsayıyoruz. ‘Fâil’ kavramı ise meslek erbabının temel ontolojik koşullarını çağrıştırmaktadır.

11 Bu ifadeyi alana kazandıran Ranke’dir. İfadenin Almancası şöyledir: “Wie es eigentlich gewesen?” Ranke’dan aktaran George P. Gooch, *History and Historians in the Nineteenth Century*, Longman, London vd. 1913, s. 78.

yorumları aslında öznellik-nesnellik bağlamında önemli sorunlardır. Tarihçi tarafından bir bütünlük içinde aktarılan veya yorumlanan bir olay, dayandığı belgeler bakımından bazen bir bütünlük arz etmeyebilir. İşte bu noktada tarihçinin de ekleme yaparak o bütünlüğü sağlaması muhtemeldir. Bu nokta elbette çeşitli bireysel yetenekler yanında meslekî bir maharete ihtiyaç duyar. Tarihçi bir fâil olarak burada geçmişin bulanık izlerinden çekip çıkardığı malzemeleri bir bütünlük ve süreklilik içinde sunmak durumundadır.

Bu haliyle artık bir ölü olan geçmiş, yönü geleceğe dönük ama bugünün gerçekliği ile yaşayan bir fâilin/tarihçinin maharetiyle ortaya çıkarılmak zorundadır. Öyleyse ölmüş olan geçmiş, geride bırakmış olduğu bütün araçlarla ortaya çıkarılmış olsa dahi onu yorumlayacak, belirli bir ilişkisellik içine sokacak olan bir fâile ihtiyaç duyar. Eğer geçmiş bir olayın bugüne bakan yüzü tarihsel bir malzeme olarak yeniden inşa edilmeye ihtiyaç duyuyorsa, tarihçinin geleceğe dönük yönünü göz ardı etmemek gerekmektedir. Yaşayanlar için bazı geçmiş olguların geleceğe dönük anlamlar barındırdığı varsayımıyla ‘bugün’ inşa edilebilmektedir. Geçmişte olmuş bitmiş olay ve olgunun bugüne bakan yüzü, geleceğini önemseyen insan ve toplumlar için her daim değerli görülmüştür.¹²

Sonuç olarak ‘tarih’, üç ayağı olan bir yuvarlak masaya benzetilecek olursa, bir ayağı tarihçi, diğeri malzeme ve üçüncüsü de bu malzemeyi yaparak, yaşayarak ve yazarak oluşturanlardır. Biri olmadan diğeri ‘tarih’ için anlamlı olamaz. Fakat buradaki esas unsur, ‘geçmiş’i ‘tarih’e dönüştüren ‘tarihçi’dir. Tarihçiyi bu bağlamıyla değerlendirmek aynı zamanda onun varlık (ontolojik) ve bilebilme (epistemolojik) koşullarını değerlendirmek demektir.

2. Tarih Yapma İradesi ve Tarihçi

İnsan, hayatını sürdürürken kendi iradesiyle hareket eder ve kararlar verir. Bir fikir veya bir eylem¹³ olarak ortaya çıkan her etkinlik ve eserin

12 Assman, *Kültürel Bellek*, s. 35-36.

13 Buradaki “eylem”i özellikle Arendt’in insanlık durumu için çerçevesini çizdiği üç olgu üzerinden değerlendirdiğimizi belirtmem gerek. Arendt, “iş” ve “emek”ten farklı olarak insanın çoğulluk durumuna denk gelen ve insanların birbirleri ile etkileşimi sonucunda ortaya çıkan etkinliklerini “eylem” olarak tanımlıyor. H. Arendt, *The Human Condition*, Chicago Univ., London 1998, s. 7.

arkasında insan ve dolayısıyla onun iradesi bulunmaktadır. İnsanın yaşama iradesine bakıldığında, o iradede ‘tarih yapma’, ‘tarihe geçme’ şevkinin başat bir unsur olduğunu ifade edemeyiz. İstisnâ olarak böyle bir iddiayı dillendiren bir fâil, kısıtlı ömrü dışında var olma heyecanı ile kendisini daha geniş bir zaman kesitine taşıma arzusunu beyan etmiş olur. ‘Tarih ya(pı)zıyoruz!’ iddiasında bulunan fâilin kastettiği şeylerden dikkate değer olanı şudur: ‘Bu eylemin değeri biz yaşayan ölümlülerin sınırlı zamanlarını aşacak kıymettedir.’ Zira daha sonraki kuşaklara bırakılan ictimaî/siyasî/kültürel mirasların kurucu unsuru veya taşıyıcısı olmak, ‘şimdi’ye geçmiş ve gelecek ile birlikte zaman boyutunda daha genişlik kazandırmak demektir. Bu genişlik ne kadar ise sözün fâili o kadar meşru bir derinlik kazandığı imasında bulunmuş olur. Özellikle siyasi tarih içerisinde göze çarpan bu tür vurgular, kendi yaşadığımız süreçleri gözlemleyerek de fark edebileceğimiz bir olgudur. Daha kuşatıcı toplumsal ve siyasal olaylarda öne çıkan fâiller zaman zaman ‘tarihe geçmek, tarih yazmak, tarihe mal olmak’tan bahsederler. Hatta ‘tarihin kendi haklılıklarını yazacağına, gelecek kuşakların bunu daha iyi anlayacağına’ dair bazı insanların gündelin ve gündemin mücadelesine meşruiyet kazandırma iradeleriyle öne çıktıklarını görmek mümkündür. Bu duruma göre tarih yapma iradesinden ziyade, yaşanılan süreç içerisinde insan kendi gerilimleri, beklentileri, gayeleri, mücadele sebepleri vs. gibi tam da hayatın devinimlerine uygun iradi tutum, tavır ve davranış içerisinde bulunmaktadır. Başka bir ifadeyle her ne kadar bireysel bilinçleri aşan, kuşatan ve etkileyen devasa toplumsal olaylarda öne çıkan fâillerin sözlerinde yukarıda ifade ettiğimiz hamasetler bulunmuş olsa da bu süreçleri belirleyen şey ‘tarih yapma iradesi’ değildir. Tarihi tarih yapan, ‘tarih’ ilminin fâili olarak da ona uzaktan bakan zihinlerdir. Geçmişteki olayların ‘tarih’ olarak anlamlandırılması ve tarihsel birer olgu olarak konumlandırılması, bu olayların artık belirli bir zaman mesafesinden algılandığı anlamına gelmektedir. Diğer bir ifadeyle tarihi tarih yapan unsur, ona daha sonraki zamanlardan bakma iradesi ve eylemidir. O halde geçmişteki yaşanmışlıkları ‘tarih’ olarak algılayan ve buna göre bilgi peşine düşen tarihçinin/fâilin faaliyetine etki eden unsurları irdelemek önemlidir.

2.1. Problem Alanları: Araştırmacının Bağlamı, Kavramlar ve Zihniyet Dünyası

Her insan belirli bir zaman kesitinde yaşamak zorundadır. Bu zorunluluğun ona kazandırdığı önemli duygulardan biri ‘geçmiş’ duygusudur ve bu duygu doğal bir şekilde oluşur. Geçmiş duygusu tecrübe ile oluşmaktadır. Kendi hayatı, çevresindeki daha yaşlı olanların varlığı gibi unsurlar insana bu duyguyu derin bir şekilde hissettirir. Fakat ‘tarih’ dediğimiz daha büyük ölçekli geçmiş olayların bilgisinin, söz konusu duyguya sahip ve çok çeşitli ağlarla iç içe geçmiş bireyler tarafından yeniden üretilmesi söz konusudur. Bu ağların varlığı öncelikle bir toplumu gerekli kılar. Öyleyse ‘toplum, kendisini meydana getiren bireylerin ömürlerinden çok daha fazla ömre sahiptir,’ önermesi öne çıkarılabilir.

Toplum, içinde yaşadığı bireye onun ömrünü aşan bir geçmişten seslenir ve onun bir topluluk aidiyeti veya siyasal mensubiyet geliştirmesine zemin hazırlar. Peki, toplumun içinde akıp gittiği daha kuşatıcı bir olgu var mıdır? Toplumun kendiliğinden davranışını, bilincini, inanç kümelerini, yaşam kalıplarını ve tercihlerini vs. etkisi altında tutan daha derin fâil-neden bulunabilir mi? Birbirinden tamamen farklı tercihler ve ideallerle ortaya çıkan hareketlerin birbirine benzeyen tutum, tavır ve eylemleri ne ile izah edilebilir? Bu konuda şüphesiz farklı zaviyeler olabilir, fakat bizim burada öne çıkartacağımız kavram ‘zihniyet’ kavramıdır. Zaman içinde daha uzun vadeli bir süreçte oluşan bu temel olgunun, nispeten kısa ve orta vadeli olgular üzerindeki tesirinden bahsetmek mümkündür. Toplumlar çeşitli zihniyet kalıpları etrafında kendini var kılar ve idame ettirir. Bu kalıplar zamanla toplumun varlığının derin tematik ve tanımlayıcı akıntısı olur.¹⁴ Zihniyet kalıpları, toplum ya da birey kendine dair bir bilinç halkası oluşturmaya başladığında daha fark edilir duruma gelir. Fakat onları ören ve derinleştiren sadece bilinç düzeyine çıkartılmış bilgi ve inançlar değildir. Zihniyet, toplumsal ve bireysel bilinç düzeyinin altından akan, onları etkileyen ve oluşmasına da katkı sağlayan daha kuşatıcı ve belirleyici bir

14 Burada Göka'nın Türklerle ilgili yaptığı çalışmada, bu derin akıntının onların davranışlarına etkisini görebiliriz. Bkz. Erol Göka, *Türk Grup Davranışı*, Aşına, Ankara 2006. Zihniyet ve zihniyet yapıları konusunda yapılan değerlendirmeler için bkz. E. Mahçupyan, *Zihniyet Yapıları ve Değişim*, Patika, İstanbul 2000, s. 32-34, 135-140.

unsurdur. Bu olgular, her insan gibi tarihçinin de belirli bir zaman kesitindeki bitimli hayatını kuşatır. Tarihî araçları üreten ve bilgi nesnesi olarak ortaya koyan fâilin seçimlerini ve gerekçelerini öncelikle böyle bir bağlam çerçevesinde algılamak gerekir. Araçların seçimi, algısı ve sunumu neredeyse sınırsız bilgi üretilebilme kapasitesine sahip bir geçmişe koridor açmak anlamına gelir. Bu ise farklı bakış açılarının varlığına işaret eder. Tarihsel bir vakıanın eldeki veriler dışında kalan adeta boşluk gibi duran alanlarını bir tarihçi, haiz olduğu niteliklerin yardımı dışında esasen bu zihniyet tesirinde kalarak doldurma eğilimi gösterebilir. Bu, aynı zihniyet dünyasına ait olan her tarihçinin aynı sonuçlara ulaşacağı anlamına gelmez. Bu tür durumlarda başka unsurların varlığı göz ardı edilmemelidir.

Öyleyse aynı tarihsel olay ve olgu hakkında yapılan araştırmaların sonucunda farklı sonuçlara ulaşılması ne ile izah edilecektir? Hiç şüphesiz elde edilen verilerin farklılığı bunda önemli bir etkidir fakat bundan ziyade önemli olan bir başka hususa dikkat çekmek gerekir: Kavramlarla bir anlam dünyası oluşturan insan zihni, ister tarih isterse doğa ile ilgili olsun, dış gerçeklikle temasa geçtiğinde kendisini de ihata eden bir zihniyet (buna anlam evreni de diyebiliriz) içinden konuşur. Kendi dışındaki gerçeklik için anlam oluşturma çabasında olan insan, kendisini bu anlam olgusunun dışında tutamaz.¹⁵ Bu durumda aslında yorum sahibinin aynı zamanda kendisini de anlamlı bir duruma getirdiği ifade edilebilir. Diğer bir ifadeyle insan tarihsel olgulara boş bir zihinle bakamaz. Bu zihin başta belirli inanç kümeleri olmak üzere çeşitli varsayımlar, insanî sınırlılıklar, ideolojiler vs. gibi olguların tazyiki altındadır. Bunların etkisi yanında seçilen veya oluşturulan kavramlar da bu sürecin önemli bir bileşenidir. Özellikle mihver ve alanda sorgusuz kabul edilen kavramlar burada anlam dünyasına giriş yapmak için önemli araçlardır. Aynı zamanda bunlar neyi, nereye kadar araştıracağına sınırlarını araştırmacıya gösteren yol işaretleridir.¹⁶

Kurucu ve referans kavramların seçimi ile başlayan bu süreç daha sonra olayların hizalanması ve birer anlamlı bütün haline getirilmesine ka-

15 Mahçupyan, *Zihniyet Yapıları ve Değişim*, s. 313.

16 Kavramların içinde yaşadığı ortam dildir. Bu ortama dair başta Sheleirmacher olmak üzere Dilthey, Heidegger, Gadamer gibi filozofların değerlendirmeleri için bkz. Özlem, *Tarih Felsefesi*, s. 177-181. Ayrıca H. G. Gadamer, *Philosophical Hermeneutics*, trans. and ed. D. E. Linge, Univ. of California, London vd. 1977, s. 3-42.

dar bir dizi seçimler ile temerküz eder. Zira her tarihçi, incelediği tarihsel olay ve olgulardan daha sonraki bir zaman diliminde yaşamasının avantajı ile sebep-sonuç bağlamına yatkın bir bakış açısı geliştirebilmektedir. Olaylara daha sonraki bir zamandan bakabilmenin diğer bir yansıması ise tekil olayları kuşatan bir bütün/sistem görebilmektir. Bunlar kimi zaman araştırmacıya fayda sağlarken kimi zaman ise ‘gerçekte ne oldu?’ sorusunun cevabını daha karmaşık hale sokan veya zorlaştıran birer sorun olurlar. Burada öne sürülen değerlendirmelerin bilgi felsefesi açısından önemli olduğunu görebiliriz.

Diğer taraftan tarihçiyi bir fâil olarak kuşatan kendi zamanının talepleri, gerilimleri ya da kendisinin beklentileri ayrıca tarihçinin seçimine, değer vermesine ve dolayısıyla bilgi üretmesine (filine) etki eden önemli unsurlardır.¹⁷ Dolayısıyla bu tür sebeplerden dolayı daha önemli görülen olay ve olgular vurgulanır ve belirli bir anlamlılık çerçevesinde öne çıkarılır. Zihniyet yapısı¹⁸ bu süreci etkileyen önemli bir unsurdur. Algı, yorum, değer verme, seçim gibi insan bireyinin nitelikleri üzerinde doğrudan etkisi olan zihniyet, tek bir insanın ömrü ile inşa olmadığı gibi insanı belirli bir zaman diliminde etkisi altına alan ve daha sonra onu terk eden bir olgu da değildir.

Zihniyet dünyasının inşası çok erken yaşlardan başlayarak ölüme kadar insanlara kuşatıcı bir toplumsal ve tarihsel ağ sunar. Fiziksel olarak yalnızlık adasında yaşamayı tercih eden bir fikir insanını dahi başkalarıyla görünmez ağlarla bağlayan varsayımlar, inançlar, temel tutumlar, bilgi ve hatta ideolojik akrabalıklar söz konusudur. Bunlar ona, bazılarına yakınlık bazılarına ise uzaklık hissiyatı sağlar.¹⁹ Bu örgü tekil örnekleri kullanarak küçük yaşlarda insanı çevreleyen bir ağ ile örür. Örneğin modern dönemde ulus-devlet eliyle başta okullar olmak üzere resmi kurumlar aracılığıyla

17 Bir diğer açıdan Collingwood’a göre tarihçi, geçmişin değil yaşadığı zamana taşınmış olan geçmişin gerçekliği ile uğraşmaktadır. Onun amacı her şeyin çevresinde döndüğü yaşadığı anın bilgisini araştırmaktır. Collingwood, “The Philosophy of History”, s. 139.

18 Braudel’e göre, “...zihniyet, toplumun tüm kitlesini harekete geçirmekte, ona nüfuz etmektedir. Tutumları dikte eden, tercihleri yönlendiren, önyargıları köklü hale getiren bir toplumun hareketlerini eğip büken...” F. Braudel, *Uygurlukların Grameri*, çev. M. A. Kılıçbay, İmge, Ankara 2001, s. 53.

19 Mahçupyan, *Zihniyet Yapıları ve Değişim*, s. 313-314.

icra edilen resmi/milli bayramların bir kutlama aracına dönüştürülmesindeki amaç bu ağı örmeyi hedefler. Aksi takdirde bu kutlamaların salt eğlence amacıyla icra edildiğini varsaymak gerekir. Bir diğer örnek ise özellikle yakın tarihe dair oluşturulan tarih ders kitaplarında bazı şahsiyetleri ‘hain’ bazıları ‘kurtarıcı’ olarak öne çıkartıp öğrencilere aktarılma gayesi yine bireyler arası söz konusu ağları örmektir. Ayrıca ataerkil veya otoriter bir zihniyet dünyasının kullandığı bu tür araçlar, yeni nesillerin yetişmesi ve oluşturulması için devlet aracılığıyla zihniyet benimsetme girişimlerinin önemli araçlarıdır. Bu örneklerle birlikte insanın kendi dışındaki gerçekliğe dair bir anlam kurgularken zihninin üzerinde durduğu bir zihniyet dünyasının varlığını ve dolayısıyla hiçbir olaya boş bir zihin ve sade bir zihniyet ile bakamayacağını vurgulamak gerekiyor.

Öte yandan zihniyet durumu ile birlikte seçilen kavramlar aslında başlı başına bazı ön kabulleri öne çıkartır.²⁰ Her kavramın belirli bir anlam ve zihniyet dünyasına aidiyeti vardır. Buna ‘imparatorluk/empire’ kavramını örnek verebiliriz. Kavramın batı Avrupa hafızasında bir gerçekliğe denk geldiğini ve bu gerçeklik ile kendi seyrinde yol aldığını belirtmek gerekir.²¹ Kavramın doğuş şartları, kullanışlılığı ve varsa farklı bağlamlarına dair bir soy ağacı çıkarmak yerine doğrudan sözlük ve kendi dilimizdeki karşılığı üzerinden bir örnek verelim: Çağdaş bir tarihçi için ilk bakışta ‘Osmanlı İmparatorluğu’ tanımlaması pek sorunlu görünmüyor. Zira sanki kavramın çağrıştırdığı ilk anlamı konusunda bir hemfikir durum var gibidir. Çünkü gerek eserlerde gerekse tarih üzerine yazılı-sözlü tartışmalarda bunun sürekli kullanıldığını görmek mümkündür. Oysa kavramın özellikle son beş yüzyıllık batı Avrupa-Amerikalar tarihinin siyasal adımlarının izlerini taşıdığını ve bu yönüyle Osmanlı tecrübesine pek alışkın olmayan bir

20 Goody bu durumu şu şekilde tasvir ediyor: “‘Tarih hırsızlığı’, tarihin Batı tarafından ele geçirilişi anlamına geliyor. Bu da geçmişin Avrupa, çoğu zaman da Batı Avrupa ölçeğinde olan bitene göre kavramlaştırılıp sunulmasını, ardından da dünyanın geri kalanına dayatılmasını ifade ediyor.” J. Goody, *Tarih Hırsızlığı*, çev. Gül Ç. Güven, Türkiye İş Bankası, İst. 2007, s. 1. Bir diğer değerlendirmeye göre “her kavram, içinde somutlaştığı ideolojinin herhangi bir olguyu el ele al ve kavrayış biçiminin dışında varlık kazanamıyor.” Mağcupyan, *Zihniyet Yapıları ve Değişim*, s. 134.

21 Kavramın tarihsel seyri için bkz. R. Barış Ünlü, “İmparatorluk Fikrinin Gelişimi”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Sayı 65/3, s. 239-269. Yine kavramın çağdaş kullanımları konusunda bkz. D. Zolo, “Contemporary Uses of the Notion of ‘Empire’”, *The Monist*, vol. 90, no. 1, s. 48-64.

anlam derinliğine sahip olduğunu görüyoruz.

Diğer taraftan Osmanlı ailesi veya devleti, kendisi için ‘Devlet-i Âlî’ nitelemesini kullanmaktaydı.²² Gerek çağdaşı Batı Avrupalı siyasal birlikler gerekse daha sonraki dönemlerde yaşayan ve eski Osmanlı coğrafyasında bulunan araştırmacıların (kendini Osmanlı mirasçısı görenlerin dahi) genellikle söz konusu kavramı kullanmayı tercih ettiklerini kolaylıkla tespit etmek mümkündür. Oysa kavram Türkçe’ye çevrilirken ve üzerinde özellikle Marksist bir siyasî okuma gerçekleştirilirken ‘sömürgecilik/emperialism’ olarak algılanmakta ve kaba bir okumayla örtülü bir şekilde sömürge dönemlerine mündemiç bir özelliğe sahip olduğu imasını taşımaktadır. Bu durum özellikle batı Avrupa devletlerinin dünyanın farklı bölgelerini keşfetmeleriyle modern dönemlerde daha belirgin bir şekilde başlamış ve sanayi devrimiyle daha yoğun bir ivme kazanarak devam eden siyasî, iktisadî ve askerî süreçlerin içkin olduğu bir dönemi tanımlamak için kullanılmıştı.²³ Süreci emperyal/imperial (güç/power) kavramı üzerinden okuma ise son yüzyılda özellikle Marksist katkılar ile mümkün olmuştu. Kavramın içinde özellikle dünya siyasal tarihinin çok kanlı öyküleri bulunmaktadır. Bu durumda acaba Osmanlı’ya, imparatorluk payesi verirken örneğin Türkiye’den bir araştırmacı ile kavramın esas çıkış coğrafyasındaki (ve zihniyet dünyasındaki) araştırmacıya kavramın çağrıştırdığı şey dolayısıyla söz konusu devlete dair algıladığı temel varsayım aynı içeriklere sahip olabilir mi? Kısaca kavramın çerçevesini çizerek ilgili sorunu ifade etmek gerekirse; imparatorluğun merkez şehri ve çeperinin zenginliği için başka toprakları ele geçirmek ve onların çeşitli kaynaklarını ‘sömürmek’ için başta askerî olmak üzere güçlerini seferber eden ‘imparatorluk’ ile Osmanlı tarihini anlamakta araştırmacı kaçınılmaz bir şekilde kafa karışıklığı yaşayacak ve hatta benzer kaynaklara veya sonuçlara ulaşmada zorlanacaktır. Fakat baştan bu tür bir durumun varlığını kabul eden bir zihin ve duygular ile donanmışsa, bu yönde yorumlar geliştirmesini sağlayacak birtakım malzemelere ulaşabilir ve daha önce zikrettiğimiz gibi tarihsel malzemenin boş bıraktığı alanları bu zihinsel kabuller ile doldurma

22 Kemal H. Karpat, *Kimlik ve İdeoloji*, çev. G. Ayas, Timaş, İstanbul 2011, s. 63.

23 Sömürge dönemlerinin başlangıcı sayılabilecek bir dönemde kaleme alınmış bir kitap aslında bütün sürecin eşkalini de belirlemek için önemli veriler sağlıyor. Bunun için bkz. Bartolomè de las Casas, *Yerlilerin Gözyaşları*, çev. O. Etiman, İmge, Ankara 2011.

eğilimini sergileyebilir.²⁴ Kavramların ait olduğu medeniyet ve zihniyet dünyasına dair tecrübelerinin başka tecrübeler için kullanılmasının çeşitli anlama sorunlarına yol açması kaçınılmazdır. Görüldüğü gibi seçilen referans kavramlardan belirgin tavır alışlara kadar araştırmacıyı çevreleyen zihniyet dünyasına dair araçlar onu kuşatmaktadır. Eğer belirgin bir şekilde zihniyet dünyalarımızın etkisi altındaysak bir tek olay veya olgu hakkında –bazen de aynı zihniyet dünyasına ait olanlar arasında- birbirinden farklı yorumların olması neye işaret etmektedir? Bu soruya verilecek muhtemel cevapların farklı yaklaşım ve yorumların zaman içinde ortaya çıkan bireysel ve sosyolojik sebeplerine vurgu yapması kaçınılmazdır. Ama aynı zamanda tarihsel bilginin mümkün olup olamayacağını; olursa nasıl oluşabileceğini de barındıran bir içeriğe sahiptir.

2.2 Tarihsel Bilgi Mümkün Müdür?

İnsan zihni ve varlığı yukarıda kısmen değindiğimiz gibi tarihsel süreklilikten bağımsız gelişemez. Bu sürekliliği sağlayan unsurların başında zihniyet dünyası gelmektedir. Zira zihniyet yapılarının oluşması ve olgunlaşması için bir tek insanın ömrünü çokça aşan bir zaman genişliğine ihtiyaç vardır. Zihniyet yapıları yetiştirilme, eğitilme gibi inşa sürecinin araçlarıyla toplumlara kazandırılırken buna bireysel tercih ve farklılıkların katkısı eklendiğinde insanın, bir ilişki (sosyal, siyasal vs.) ve değerler dünyasına ‘aidiyet’ ve ‘mensubiyet’ içinde geliştiğini ifade edebiliriz. Dolayısıyla bu inşa süreci verilerinin tarihten tevarüs edilmesinden dolayı tarihin aynı zamanda insan varlığına belirli anlamlar yüklenilmesine aracılık ettiğini ifade edebiliriz.²⁵ Kaldı ki bireysel yaşam süreci de belirli oranda tarihsel değere sahip olarak tükenmektedir. Bu yönüyle tarih, insanın bakış açısını belirleyen etkenlerden biridir.

Bunun yanında tarih güncel taleplerin etkisinden bazen uzak durmaz. Aynı zihniyet evreninde yaşayan batı Avrupa tarihçiliğinin güncel

24 Yakın zamana kadar geçmişte Osmanlı hakimiyeti altında yaşamış coğrafyalarda kurulan bazı yeni devletlerin böyle bir (ön) yargı oluşturmak için Osmanlı’yı bir sömürge devleti olarak resmi tarih okumalarına dahil ettikleri bilinen bir gerçektir.

25 Mağcupyan’a göre geçmişten bugüne uzanan zihniyet yapıları bireylere bir anlam/a evreni sunduğu için tarihi anlamının yegane yolu yine geçmişin zihniyet yapılarını anlamaktan geçer. Ona göre, “geçmişin zihniyetini anlayamayan hiçbir tarihçi, ‘doğru’ bir tarih üretmez.” Mağcupyan, *Zihniyet Yapıları ve Değişim*, s. 33.

otorite ve güç çekim alanlarının etkisiyle sürecin meşruiyet kaygısını giderici çalışmalar yapmasına 19. yüzyıl tarihçiliği iyi örnek olabilir. O dönemde tarih bilimi geniş kitlelerde ulus-devlete dair bir ‘bilinç’ oluşturma gayesine katkı sağlamanın en kullanışlı aracıydı. ‘Tarih bilinci’ tamlaması taraf olmayı en anlamlı şekilde açığa çıkaran kavramlaştırma değildir. Tarihten ders ve şevk alma maksadıyla inşa edilmiş bir tarih vurgusunu güçlü bir şekilde ima eden kavramlar, bu bilinç kurgusu için araştırma yapan tarihçiyi destekleyen çokça araç sunacaktır. Bu durumda tarihsel olay ve olgu ‘orada/geçmişte olan’ değil daha çok ‘burada/bugün değerli/anlamlı olan’ bir unsur şeklinde öne çıkmaktadır. Dolayısıyla tarih bir yönüyle hayatın her an içerisinde bulunarak onun oluşmasına ve belirli bir anlam çerçevesi oluşturmasına tarihçi aracılığıyla katkı sunmaktadır. Öyleyse tek bir tarihsel süreçte ortaya çıkmış olan bir olayın farklı yorumlara sebep olmasını sağlayan önemli etkenlerden biri de tarihin kendisidir denilebilir.

Öte yandan ‘aidiyet’, ‘mensubiyet’ ve ‘ayrıcılıklı olma’²⁶ duygusuna sahip olan bir araştırmacının tarihsel malzemeyi kimliğinin bu unsurları etrafında oluşmuş toplum ya da toplulukların varoluş amaçlarına uygun bir şekilde inşa etmesi söz konusu olabilir. Burada araştırmacının kendini nasıl ve nereye konumlandığı önemli bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Zira tarih yazanın da içinde aktığı bir tarihsel zaman ve mekan vardır. Yazan, aynı zamanda geniş anlamıyla tarihin içindedir. Bu yönüyle geçmişten tarihçinin zamanına akarak gelen zihniyet yapıları gibi bazı süreklilikler aynı zamanda tarihsel olgulardır. Dolayısıyla tarihçi aynı zamanda tarihin içindedir. Bu yönüyle o zaman zaman yazdıklarının kimi zaman

26 ‘Ayrıcılıklı olma’ durumunu, insanın varlık kategorisindeki hiyerarşi çerçevesinden başlayarak oluşan dinî, siyasî, tarihsel ve toplumsal katmanlardaki öne çıkan tutumu için kullanıyorum. Aristoteles’in ‘insan konuşan bir canlıdır’ vurgusu bunun adeta işaret fişeğidir. Varlık alanında insan kendini düşünen varlık olarak hiyerarşinin tepesine yerleştirir. Felsefe alanında bunu yaparken çeşitli dinlerin –özellikle semavî olanların- buna vurgusu daha belirgindir. Evrenin içindeki, diğer canlıların insan için yaratıldığı vurgusu bu durumu besleyen ve süreklileştiren önemli bir olgudur. Bunlar aidiyet ve mensubiyetlerin ayrıcılığını bazen aşırı vurgulamaya kapı aralayan kurgulara yol açabilmiştir. Aynı şekilde varlıkları evrimcilik ile hiyerarşik bir ilişkiye sokan dünya görüşlerinin, hiyerarşinin tepesine aklı sayesinde en güçlü varlık olarak insanı koymaları normaldi. Bu temel zaviye de ayrıcılıklı olma halini sürekli olarak taşıyan kimi siyasal aidiyet ve mensubiyetlere, ideolojilere zaviyeler sunmuştur.

ise yaşadığı sürecin güncel olgu ve olaylarının içinde kalarak yazar.²⁷ Bir benzetmeyle ifade edecek olursak, damarlarda akan kandaki bir akyuvarın kendisi ve tarihi konusunda yazdığını farz edelim. Damar dışına çıktığında ne yazabilir ne de yaşayabilir. Öyleyse bağlı bulunduğu yaşam ve yaşama şartları onun kalemine ve kurgusuna etki etmek zorundadır. Geçmişten devam edegelen kendine ait bir hayat koridoru içinde kalarak kendisini anlamaya çalışmaktadır. Tarih dediğimiz yaşam koridoru içinde kalarak kendisi hakkında yazan insanın en önce kendini sınırlandıran böyle bir alana sahip olduğunu fark etmesi önemlidir. Fakat bu yöntem onun aynı zamanda anlam üretebilmesinin yegâne dayanağıdır. Bu durumda tarih, insanın hem kendisini anlama çabasının en önemli aracı hem de sınırları olan ve insanı koşullayan, anlamak için çaba sarf edilmesi gereken önemli bir çalışma alanıdır.²⁸ Öyleyse tarihin bütün sırlarının ifşa edilebilme iddiası –belki sırrı ifşa edeni ikna edebilir- sınırlamaların farkındalığını ortadan kaldırabilir veya iddia sahibinin belirli oranda araştırma çabasını geriletebilir ama insanın bağlı bulunduğu mezkur sınırlamaları ortadan kaldırmaz.²⁹ Buradaki kuşatılmışlığa en önemli katkıyı siyasal alan yapmaktadır. Bunun en bariz örneklerini 19. yy.’da görmek mümkündür.

27 Braudel “bugünün dünyası oluş halinde bir dünyadır” derken bu çerçeveyi vurgulamıştır. Braudel, *Uygarlıkların Grameri*, s. 26. Tabii bu durum ile ilgili olarak tarihsel çalışmanın Tosh için değeri daha çok bugünün içinde anlam kazanır. “Paradoksal olarak bütün tarih araştırmaları şimdiki-zaman zihninin çalışmasıdır.” Tosh, *Pursuit of History*, s. 191. Butterfield ise şimdiki zamanı gözeterek yapılan tarih çalışmalarına etkili bir katkı sağlamıştır: “Tabiri caizse bir gözünü bugünden ayırmadan geçmiş üzerine çalışma yapmak, en hafifi ile ifade edecek olursak tarihteki bütün günahların, safsataların ve anakronizmin kaynağıdır.” H. Butterfield, *The Whig Interpretation of History*, Penguin, 1973, s. 30. Yine bu bağlamda Carr’ın tespiti önemlidir: “Tarihsel olgular sadece tarihsel olgu olduklarından dolayı saf bir şekilde nesnel olamaz, onlara tarihçi tarafından verilen önemden dolayı onlar tarihsel olgu olurlar.” E. H. Carr, *What is History?*, Penguin 1964, s. 120.

28 Tarihçiyi kendi zamanına bağlayan unsurlar göz ardı edilemez. Tarih çalışmalarında bir “şimdiki zaman” endişesinin içkinliği fâil ile ilgili durumdur. “Tarih, geçmiş olmadığı gibi bugünde yaşayan geçmiş de değildir. (Tarihçiye ulaşan belgelerden yola çıkarak) geçmişin belirli unsurlarının yeniden inşasıdır. Bu unsurlar onları inşa eden tarihçi aracılığıyla güncel koşullarla bağlantılı durumdadırlar.” G. Connell-Smith ve H. A. Lloyd, *The Relevance of History*, Heinemann, 1972, s. 41.

29 Bu durumun belirgin örneklerini bazı 19. yy. filozoflarının tarihte belirli bir kesinlik arama denemelerinde –eğer onları bir tür tarih yazıcılığı veya tarih hakkında yapılan yazıcılık olarak ele alırsak- görmek mümkündür.

Mezkur yüzyıl içinde özellikle Batı Avrupa toplumlarında siyasal iktidarın paydaşları önceki dönemlere göre daha geniş toplum kesimlerini kapsıyordu. Siyasal, endüstriyel devrimler gibi unsurların etkisinin yanına okuma yazma oranlarının artışı da konulduğunda ulus-devlet projesi, tarihçilerden eski alışkanlıklarından farklı görevler bekliyordu. Onlar bu yeni durumda ya ‘tarih bilinci oluşturmak’ ya da ‘tarih inşa etmek’ zorundaydılar.³⁰ Zira siyaset alanı ya kendi toplumunu inşa etme iddiası üzerinde meşruiyet arıyordu ya da toplumsal gerçeklik olarak tanımladığı olguyu tarihsel derinliği ile projeye dönüştürüyordu. İktidar olma tecrübesi yaşayanlar için bu durum uygulama fırsatı da sunuyordu.

Bununla birlikte rakip siyasal fikirler ya da hareketler kendi mevzilerine dair kaygı içindeyken geçmişi bu kaygıları için kendi programlarına taşıyorlardı. Tarih bu yönüyle siyasal ideolojilerin en önemli kaynağıydı. Bu noktada tarihçiyi çepeçevre saran beklentiler yanında onun bu süreçte tarihî araçları üretme keyfiyetini göz ardı etmemek gerekir. Dolayısıyla tarihsel bilgiyi açığa çıkaran fâilin seçimleri ve gerekçeleri, o bilginin açığa çıkarılmasında ve işlenmesinde önemli unsurlardır. Araçların seçimi (ki amaç ve gerekçe gibi iradeyi içinde barındırıyor), algısı ve sunumu bütün bir tarihte koridor açma anlamına gelmektedir. Bu durum söz konusu koridorun açıldığı başka anlam alanlarının varlığına işaret eder.

Burada tarihsel bilginin gerçeklerden yoksun bir kurgular manzumesi olduğu sonucu çıkarılmamalıdır. Öncelikle bir olgunun tarihsel bilgi değeri taşıyabilmesi için belirli bir gerçekliğe yaslanması gerekmektedir. Ardından tarihsel bilgi de böyle bir olguya yaslanmalıdır. Aksi takdirde ortaya konulan eser, tarihi anlatan eser olamaz. Fakat bununla birlikte tarih bilgisinin bir süreç içinde oluştuğunu vurgulamak gerekir.

Görüldüğü üzere tarih bilgisi ‘oluş’ halinde olan dönem içinde inşa edilmektedir. Öyleyse bu bilgi niçin inşa ediliyor? İnşa ediliyor ise fâil kim?³¹ soruları, fâile/tarihçiye ve dolayısıyla belirli oranda iradeye ve ama-

30 Zamanın ruhu farklılaştıkça tarihinin işlevi de değişiklik gösterir. Tosh, *Pursuit of History*, s. 15, 189-190. Başka bir değerlendirmeye göre “tarihin kaosu da, şimdiki kuşağın yaşam biçimine egemen olan konum ve formlardan kalkılarak, yorum yoluyla bir kozmosa dönüşür.” Heinemann, “Metafizik”, *Günümüzde Felsefe Disiplinleri*, s. 157.

31 Assman’a göre toplumsal bellek yeniden kurulur. Buna göre hiçbir bellek geçmiş olduğu gibi koruyamaz. Bellek kendini her dönem grubun niteliğini alacak şekilde kendi

ca yönelik cevapları içerir. Bu sorular daha önceki satırlarda yapılan değerlendirmelere istikamet gösteren içerikleri barındırması bakımından önemlidir. Geçmişten günümüze tarih, siyaset alanı için sürekli olarak değer ve meşruiyet üretmekle siyasal vaziyet alışlara hizmet etmiştir. Tarih bu yönüyle beşerî ve sosyal bilim olarak değer taşır. Onu beşerî bilim olarak kabul edenler, tarihi tarih için yapmayı değerli görürlerken sosyal bilim olarak görenler ise tarihin yaşam için değerine inanırlar.

Tarihi beşerî bilim olarak kabul edenler yukarıda yapılagelen tartışmalarda ortaya çıkan sorunlarla uğraşmak zorundadırlar. Bununla birlikte güncel değeri için geçmişten kendi zamanına bilgi/değer taşıma kaygısı ile çalışan tarihçi bunun farkındadır ve dönemindeki talepler ile birlikte temel mihver kavramların etkisi altındadır. Diğer taraftan söz konusu farkındalık olmasa dahi cari inançlar, ideolojiler çerçevesinde oluşan kavramlar ve anlama araçlarını kullanan tarihçi, tarih bilgisinin güncel olan için üretilmesine zemin hazırlar. Örneğin geçmişini ve kendi zamanını ‘ilerlemeci ve kıyametçi’ veya ‘döngüsel’ tarih anlayışı ile inşa etmiş bir tarih filozofu veya yazarı kendi eserini bunların tekine bağlı kalarak oluşturduğunda sözü edilen sorun ortaya çıkar. Zira siyasetin tarih -daha genel ifade edeceksek-, ‘zaman’ üzerindeki etkinliği diğer bütün beşerî faaliyetlerden daha yoğun ve inşa edici olarak belirlenebilir.

Bu durumda söz konusu algının oluşmasına siyasetin ürettiği anlam alanlarının etkisi büyüktür. Özellikle ‘döngüsel tarih’ anlayışını benimsemek, aynı zamanda ‘geçmişten dersler’ çıkarmayı besleyen bir siyasal değerlendirmedir. Diğer bilinç tutumu ise bir önceki olayın bir sonrakine alt basamak oluşturduğunu ima etmektedir. Döngüselci zihinsel tutum her olayın ‘bir ve benzemezliğini’, ilerlemeci tutum ise olaylar arası söz konusu geçmişin değer bakımından ‘hiyerarşik bir emir-komuta (kaderci/determinist) zinciri ile oluşmamışlığını’ göz ardı eder. Dolayısıyla ilerlemeci tutum, zamanın akışı ile birbirini besleyen sınırsız iradelerin talep ve eylemlerinin bireylerin özgür seçimleri ile oluştuğu varsayımını görmezden gelir. Zira herhangi bir olay birbirine bağlılığı öngörülemez bir çok hareketin sonucu olarak ortaya çıkar. Öyleyse toplum, zaman içinde

toplumsal bağlamına göre yeniden kurar. Dolayısıyla geçmiş olduğu gibi hatırlanamaz. Assman, *Kültürel Bellek*, s. 44.

ortaya çıkan salt dev bir makine değildir. Onu oluşturanlar özgür seçimleriyle tekil bireylerdir. Ancak bu durumlara rağmen tarih, tarihçiye bugüne dair bir şeyler söylememeli midir? Bundan kaçınmak mümkün görünmemek ile birlikte tarihçi bu bilinç durumuyla, hangi geçmişe sadık kalarak bunu yaptığıının farkında olmak zorundadır. Kendi değerlerinden ve zihniyet dünyasından bir tarihçi kurtulamayacak ise o, güncel karşılığı olan bu fayda durumunu göz önünde tutarak ve bir ideologtan farklı bir şekilde en azından tarafsız bir tutumla malzeme aramamalıdır.³²

İnsanlar, yaşadıkları dönemleri tarihlerinden dersler çıkararak yaşadıklarını kimi zaman vurgularlar. Böyle bir bilinç durumunda dahi olayların sonuçları zaman zaman arzuladıkları istikamet dışında gelişebilir. Bu durum olayların herbirini ortaya çıkaran saiklerin farklılığına işaret eder. Sosyolojik ve psikolojik nedenleri sıralayarak bu durumun bütün yönleriyle ortaya çıkarılmasının imkânı pek mümkün görünmüyor. Zira tarihçi öncelikle ölmüş olan -artık bıraktığı izler ya da araçlar dışında tarihçinin zamanına konuşamayan, yazamayan- bir geçmişi elindeki araçlar -belgeler ve kavramlar- ile değerlendirir. Olaylarda eksik kalan boyutlara bir sanatkâr gibi kaynak ile uyum sağlayacak dokunuşlar yani yorumlar katmak zorundadır. Bununla birlikte o, geçmişi neden-sonuç ilişkisiyle anlamaya eğilimlidir. Çünkü insan (buna tarihçi ya da sosyolog da diyebiliriz) kendi yaşadığı toplumsal ya da siyasal süreç içinde ortaya çıkan bir eylemi tetikleyen, etkileyen bütün unsurları anlamak için dahi çeşitli akıl yürütmelere ihtiyaç duyar. Olay(lar)ı yaşarken değil ama özellikle 'yaşandıktan sonra' olaylar arasında (b)aşlar kurarak anlam inşa etmeye daha fazla eğilim gösterirler. Etkin ve daha öne çıkan bir olayın arka planında duran bütün boyutları anlamaya çabalamak, sebepler aramaya kapı aralar. Bu şekilde anlam inşa ederken olay(lar)ın toplumsal boyutları fark edilebilir. Ancak tek tek fâillerin gizli iradelerinin izini sürmek ve olayın meydana gelişinde etkin olan irili ufaklı dokunuşları ortaya çıkarmak kolay değildir. Kaldı ki çok karmaşık toplumsal olaylar hakkında yazan ve konuşan uzmanların farklı değerlendirme sonuçlarına ulaşmalarının izahı olamazdı.

Diğer taraftan insanın kendi dönemiyle ilgili olarak içinde akıp gittiği olaylar için ürettiği anlamlılık çerçevesi sınırlıken ölmüş bitmiş ve

32 Bu konuda detaylı değerlendirme için bkz. Tosh, *Pursuit of History*, s. 48-49.

tarihçinin zamanına sınırlı araçlarla ulaşan geçmişteki herhangi bir olayı bütün yönleriyle izah etmesi ne kadar mümkündür? Burada geçmiş, açıklamacı ya da anlamlandırıcı olarak tarihçiye farklı bir imkân sunamaz. Alışlagelmiş mihver kavramlar, inançlar, kabuller, önceki tarihçilerin çalışmaları gibi tarihçinin doğal sınırları, geçmişini daha anlaşılır kılmayı ve kendi yaşadığı zamana bir anlam çerçevesi içinde sunması konusunda ona yardımcı olabilir. Bu durum ise öncelikle geçmiş duygusu ile yaşayan insan varlığına daha derin ve kuşatıcı bir algı sunar.

Öte yandan bir olayın bağlamını yukarıda zikredildiği gibi sebep-sonuç yöntemiyle değerlendiren bir tarihçi için bu yöntem, ona söz konusu olayları anlamlandırma konusunda kolaylık sağlayabilir. Olayları bu tür bir yöntem ile yorumlayan tarihçi için birbiri ardına gelen olaylarda bilinebilen bir öncelik-sonralık söz konusudur. Fakat daha önce ortaya çıkan olayın sonucuymuş gibi görünen olaylar kendi zamanında ve bağlamında bambaşka bir zemine oturtulabilir. Zira hayat, zaman zaman sebep-sonuç bağlamında ilerlerken çoğu zaman çok daha karmaşık unsurların etkileşimleriyle ortaya çıkar. Bu, hayatı insanlar için çok daha çekici ve bilinemez kılan önemli bir unsurdur. Olayları daha sonra birbirine bağlayan tarihçi, daha önce ifade ettiğimiz gibi onlara daha sonraki zamandan baktığından dolayı buradaki bağı o inşa etmiş olabilir. Bu durum anlamak için kolaylık sağlarken aslında olan-bitenin belirli bir bakış açısıyla yorumlandığını göstermektedir. Diğer bir ifadeyle tarihin herhangi bir döneminin diğer bütün değişkenleri birbirleriyle irtibatlandırılarak zaman serilerine göre standartlaştırılması ve birbirleriyle zorunluluk içerisine sokulması, hayatı çeşitli parçalara ayırarak iç içe geçmiş karmaşık bütünü belirli bir düzen, neden-sonuç üzerinden yorumlamak demektir. Buradaki ima, tarihçinin daha sonraki sürecin etkisinde kaldığını varsayan görecelik durumudur. Tarihçi kendi zamanının ona kazandırdığı üstünlük ile kendisinden daha önce meydana gelmiş olayları hizalamaya eğilimlidir. Başka bir anlatımla tarihçi, kendini kendi zamanına sabitleyerek kendisinden daha önceki zamanda meydana gelmiş olan bir olayı yine kendi zamanı ve geçmişten elde ettiği referans noktalarına nispet ederek sebep-sonuç³³ şeklinde inşa eder.

33 Tarihsel olaylar üzerinde bu tür bir yöntem ile çalışmanın tarihçiye, anlamayı ve anlaşılabilirliği sağlaması bakımından kolaylık sağladığını ifade eden Gilderhus'a göre;

Bu durum aynı zamanda anlamayı kolaylaştıran önemli bir avantaj sağlar. Fizikten bir örnek ile bu durumu açıklayalım.

Bir cismin hızını ölçmek isteyen insan, öncelikle referans noktasına ihtiyaç duyar. Geçmiş hakkında konuşan tarihçi, duran bir cisme nispetle hızı ölçülen cismin hakkında konuşan insan gibidir. Makro-kozmosda hiçbir cismin sabit bir şekilde durduğu söylenemez. Örneğin, dünya kendi ekseninde dönerken, cisimler de dönmektedir. Buna bir de dünyanın güneş etrafındaki yörünge hareketi eklenirse, duran cisim olarak belirlenen nesnenin durağanlığının tamamen görece kıstaslara göre belirlendiği ifade edilebilir. Bu bilgiye sahip olarak yaşayan insan, hala çevresinde oluşan sabitlere nispet ile varlığını sürdürmeye devam eder. İnsanın geçmişiyile kurduğu iletişim de böylesi bir uzam/uzay algısı gibidir. Tarihi, meslekî anlamda araştırma alanı olarak kabul eden bir tarihçi dahi uzay alanındaki insan gibi o bütün yaşanmışlığı ile çözülemeyen geçmişe giderken bazı sabitlere ihtiyaç duyar. Bunlar kavramlar ile başlar, inançlar, değerler, iftihar gibi bireysel araçlar ile devam eder. Belirli dönemin başat fâili, öne çıkan tarihsel fâil/ler (kahramanlar, kumandanlar, padişahlar/krallar vb.) olarak belirlenmiş ise diğer olaylar kuşatıcı açıklama ya da anlamlandırma için çevre unsurlar olarak dikkatlere sunulabilir. Buna gerekçe olarak ‘tarihi yapan’ların onlar olduğu vurgusu olabilir. Bu sabitler, bazen eşzamanlı tarihçinin çalışmaları iken bazen daha eski dönemdeki bir tarihçi tarafından inşa edilmiş olabilir. Tarihsel açıklamaya ya da anlamlandırmaya kaynak olacak sabitlerin çeşitliliği daha da arttırılabilir, ama burada üzerinde durulması gereken temel unsur, yukarıda mezkur örnekteki gibi tarihçinin tarihe yaklaşımındaki görece unsurların, işinin doğasında mündemiç olduğudur.

Bu durumda her insan gibi tarihsel bilgiyi bize ulaştıran, yorumlayan fâilin/tarihçinin peşini özneliğin bırakmadığı görülüyor. Bu noktada Mahçupyan’ın şu tespiti dikkate değerdir:

Sonuçta fiziksel, sosyal veya tarihsel; dışımızdaki her tür gerçeklikle ilgili tüm önermelerimiz öznelliğe mahkumdur. Söz konusu öznellik

“Tarihçiler ne zaman sebep-sonuç değerlendirmesine gitseler... insanoğlunun dünyasındaki olayların anlaşılabilmesi bağlamında, inandıkları şeyleri kabul ettirmişlerdir. Olaylar sebepler neticesinde vuku bulurlar ve meraklı zihinler onları kavrayabilirler.” Mark T. Gilderhus, Tarih ve Tarihçiler, çev. E. S. Özcan, Birleşik, Ankara, s. 16.

kendisini dört kademede ortaya koyar. En aşık ve kaba olanı siyasi ideolojik yaklaşımımızın etkisidir; ardından bireysel olarak zihinsel gelişmemizi etkilemiş, inançlarımızı belirlemiş olan varsayımların oluşturduğu kabullenmeler gelir. Ancak daha derinde, yaşadığımız çağın bu kabulleri de kuşatan atmosferi bulunur. Nihayet en temelde, bütün önermeleri insan olmanın getirdiği sınırlamalara mahkum bir zihinle yapmak durumunda olmamız yatar.³⁴

‘Peki o zaman tarih nasıl bilinebilir?’ Bu soruya elbette çeşitli cevaplar verilebilir. Ancak burada yapılan değerlendirmeler sonucunda öne çıkarılabilecek iki unsur vardır. İlk olarak doğrudan tarihçinin kendi zamanına odaklanmasıyla kazandığı tecrübelerin buna katkı sunması mümkündür. Böylece hayatın bütün yönleriyle bilinebilmesinin mümkün görünmediğinin ama her olayın belirli bir bağlam/ağ içerisinde anlamının oluştuğunun fark edilmesi, geçmişteki olayların da benzer anlamlandırma ile okunabileceğini ima eder. Öyle ki geçmişte olan-biten olay ve olguların anlaşılması ve yorumlanmasına dair zorluk katmanları, tarihçinin kendi zamanından farklı değildir. Çok karmaşık ilişkilerin bir parçası olarak görülebilen herhangi bir olayı anlayabilmenin ve yorumlayabilmenin tek ve geçerli bir yolu ve yöntemi olmadığı gibi geçmişte mekanik bir ilişki aramak da gereksizdir. Dolayısıyla

İkinci olarak tarihçi, elde ettiği verileri kendi bağlamına oturtturarak olgunlaştırması gerekiyor. Aksi durumda zaten kendi zamanına gömülü bir zihin veya geçmişten tevarüs edilen zihniyet ile geçmişle temas eden tarihçi, bağlam sağlamasını göz ardı ettiği takdirde büyük oranda kendi zamanının vaziyet alışlarına malzeme taşımaktan kaçınamaz.³⁵ ‘Bugün’, elbette geçmişin mirası üzerinde tarih içindeki sürekliliğine (örneğin zihniyet kalıpları ile) devam eder. Fakat bugünün değerleriyle öne çıkartılan bir

34 Mahçupyan, *Zihniyet Yapıları ve Değişim*, s. 18.

35 Burada kendi zamanını sorgulayarak anlamaya çaba sarf eden tarihçi ile kendi zamanının ruhunu bir örtü gibi üzerinde iftiharla taşıyan tarihçinin tecrübelerinin onlara farklı şeyler kazandırdığını belirtmekte fayda var. Diğer taraftan bağlam sağlaması için şu tespitin önemli olduğunu düşünüyorum: Bağlam sağlamasının tarih bilimi için önemli bir kurucu unsur haline gelmesiyle edebiyatta roman türünün benzer zamanlarda yaygın bir şekilde ortaya çıkması ile ilginç bir zamandaşlığı vardır. Romanlar -özellikle tarihsel olanları- belirli sosyal, siyasal vs. gibi bağlamlara oturmak zorundadırlar. Bu zihinsel evrenin insanlık tarihinde nispeten yakın zamanlara denk gelmesi ilginç bir manzara arz eder.

kavram/değer ile geçmişi inşa etmekle bırakmayıp ona ‘kıymet atfetmek’, bugünü geçmişe dayatmak demektir. Bazı değerlerin katkısıyla kıymet atfedilerek siyasal, kültürel vb. gibi alanlara dair ‘ayrıcılık’ hissini kabartan güncel kavramsal çerçevenin farkındalığı tarihçiye daha titiz bir çalışma fırsatı sunar. Diğer taraftan her tarihsel olay ve olgunun kendi bağlamı içinde bir değeri ve anlamı vardır. Bu şekilde tarihçinin içinde akıp gittiği oluş sürecini anlamaya çalışması, geçmişi anlama konusunda ona daha çok yardımcı olur. Her şeye rağmen geçmiş bütün unsurları ve imkanlarıyla kendisini tarihçiye aç(a)maz. Öyleyse ortaya çıkan belgelerin oluşturduğu boşlukların üstesinden nasıl gelinecektir? Yukarıda sıraladığımız ‘fâilin tecrübesi ve tarihsel olayın bağlamı’na ek olarak Tosh’un cevabı, ‘hayal gücü ve seçme ihtiyacı’dır.³⁶ Ona göre tarihçinin, öncelikle geçmişteki araştırmasının hangi yönlerinin daha dikkate değer olduğunu tespit etmesi ve belgeleri kavranır kılacak bir ‘yorum çerçevesi’ oluşturup seçmesi gerekiyor. Daha sonra ona kadar ulaşabilmiş belgelerdeki boşluğu meslekî yetkinliğinin içini doldurduğu ‘hayal gücü’ ile söz konusu boşlukları yeniden inşa etmelidir. Tabii meslekî yetkinlik tek başına tarihsel malzemeyle ilgili olmak ile kazanılmaz. Aynı zamanda yaşadığı dönemin içinde kalıp onu anlamaya çabalamak ona ayrıca tecrübe kazandırır.

Sonuç

Geçmişin bütün yaşanmışlıklarla anlaşılabilmesi/bilinebilmesi mümkün görünmemesine rağmen tarihsel bilginin belirli bir gerçekliğe dayanması zorunludur. Bu şekilde ortaya çıkan tarih bilgisi, bütün gerçekliği anlattığını varsaymaktan ziyade, gerçekliğin muhtemel açıklamalarından veya yorumlarından birine sahip olduğunu kabul etmelidir. Özellikle -modern dönemlerde daha çok ortaya çıkan- Avrupa merkezli tarih okumalarının etkisinde olursa da farklı tarih çalışmaları son iki yüzyılda çokça artmıştır. Bu çalışmaları yapanlar öncelikle meslekten tarihçilerdir. Her insan gibi tarihçiler de aidiyetler, mensubiyetler ve dolayısıyla ayrıcalıklı olma

36 Özellikle hayal gücünün önemini şu cümleleriyle vurguluyor: “Tarihçiler, kendilerine ulaşan geçmiş kaynaklar ile o kadar çok içli dışlı olabilirler ki, belgelerdeki boşlukları dolduracak kadar güçlü iç güdüleri ve hisleri oluşabilir. Zira hiçbir tarihsel belge kendi içinde doğduğu olayı bütün yönleriyle açıklayamaz. Buradaki boşluklar tarihçinin gelişmiş olan becerileri sayesinde oluşturacağı hayal gücüyle doldurulabilir. Daha geniş değerlendirme için bkz. Tosh, *Pursuit of History*, s. 167-70, 183-84, 188-189.

gibi temel insanî unsurların etkisinde kalabilmektedir. Bunların yanında o alanda özellikle mihver kavramların her birinin soy ağacı var ise, bunların da zikredilen unsurlar ile birlikte tarihsel çalışmaya etkisinin olduğu muhakkaktır. Geçmiş hakkında tam bir kuşatıcı bilgiye ulaşılamaz ise de bu durum onun hakkında konuşma ve bilgi üretmenin imkansız olduğu anlamına gelmez. Ancak tarihçi bunlarla tarihsel kuşkuculuğun oluşturduğu olumsuz etkilerden kaçınırken ondan üç önemli koşulu yerine getirmesi beklenir. Bunların ilki tarihçi, -yukarıda Mahçupyan'ın da zikrettiği- kendi ön yargılarını ve değerlerini gözden geçirmeli ve araştırma yapmak istediği olay ve olgu için kendisinin uygun olup olmadığını tespit etmelidir. İkinci olarak tarihçi kendi yorumunu eleştirecek ilk kişi olacak şekilde toplumsal bağlantılarından kaçınmak yerine geçmiş içerisinden seçtiği olay ve olguyla niçin ilgilendiğinin bilincine varması gerekir. Dolayısıyla özellikle çatışma alanları üzerinde çalışırken olayın, beklentilerinin tamamen aksi durumuna evrilecek olmasından kaçınmayacak şekilde her türlü farklı yoruma açık olması gerekir. Üçüncü olarak tarihçi yukarıda da belirlediğimiz tarihsel bağlamı (evreni) göz ardı etmemelidir.³⁷ Aksi takdirde tarihsel bilgi kendi gerçeği ile her daim kuşkulu bir ilişkiyle karşılanacaktır.

37 Detaylı değerlendirme için bkz. Tosh, *Pursuit of History*, s. 207-209.

Öz

Tarihçi, Bağlam ve Tarihsel Bilgi Üzerine

Tarih, tarihçilik olarak geçmişin bilgisinin sistematik bir şekilde bugüne taşınmasıdır. Bunu yapan ise tarihçidir. Bir fâil olarak tarihçi oluşun içindedir ve etkisi altındadır. Bir yandan yaşadığı döneme aidiyet, mensubiyet ve ayrıcalıklı olma gibi beşeri niteliklere sahip olarak katılır, diğer yandan zihniyet kalıpları en derin ve kuşatıcı etkiye sahip temel bir katmandır. Bunların etkisinin yanında kavramlar onun en önemli araçlarıdır. Özellikle mihver kavramlar, sahip olduğu soy kökleriyle birlikte tarihçinin işine katkı sunarlar. Kısaca tarihçi etkisi altındaki unsurlar ile birlikte tarihi yeniden inşa eder. Bu durumda herhangi bir tarihsel olay, bütün gerçekliğiyle değil de tarihçinin sunduğu haliyle gerçekliğin muhtemel açıklamalarından biri olmaktadır. Bu makalede bu konular üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tarihçi, Bağlam, Tarihsel Bilgi

Abstract

On Historian, Context and Historical Knowledge

History, as a historiography, is systematically reproduction of knowledge of the past. Reproducer is a historian. Historian as a subject is into the life/entity, and he is affected by his time. On the one hand, he lives in his term by having some human characteristics such as sense of belonging, political identity, and privilege. On the other hand, mentality is so significant that it has a deepest and most encompassed effect on his life. Besides, conceptions are his crucial means as he reproduce it. Notably, fundamental conceptions contribute his study with their roots of meaning. Briefly, historian reconstitutes history by being affected some situations. In this case, any historical event known is one of the probable explanations of past reality. Thus, it can be said that history is not known with whole historical reality. In this article, it is going to be evaluated these view points.

Key Words: Historian, Context, Historical Knowledge

Kaynakça

- Arslan, Ahmet, “İbn Haldun ve Tarih”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı I, İzmir 1983.
- Arendt, Hannah, *The Human Condition*, Chicago Univ., London 1998.
- Assman, Jan, *Kültürel Bellek*, çev. A. Tekin, Ayrıntı, İstanbul 2001.
- Bıçak, Ayhan, *Tarih Düşüncesi I -Tarih Düşüncesinin Oluşumu-*, Dergah yay., İstanbul 2004.
-*Tarih Düşüncesi II -Felsefe ve Tarih-*, Dergah yay., İstanbul 2004.
-*Tarih Düşüncesi III -Tarih Felsefesinin Oluşumu-* Dergah yay., İstanbul 2004.
-*Tarih Düşüncesi IV-Tarih Metafizikleri-*, Dergah, İstanbul 2005.
- Bloch, M., *Tarih Savunusu*, çev. A. Berktaş, İletişim, İstanbul 2013.
- Braudel, Fernard, *Uygurlıkların Grameri*, çev. M. Ali Kılıçbay, İmge, Ankara 2001.
- Butterfield, H., *The Whig Interpretation of History*, Penguin, 1973.
- Carr, E. H., *What is History?*, Penguin, 1964.
- Bartolomè de las Casas, *Yerlilerin Gözyaşları*, çev. O. Etiman, İmge, Ankara 2011.
- Collingwood, R. G., *Tarih Tasarımı*, çev. K. Dinçer, Doğu-Batı, Ankara 2013.
-, “The Philosophy of History”, *Essays in the Philosophy of History*, Ed. W. Debbins, University of Texas Press, Austin 1965.
- Connell, G. -Smith and Lloyd, H. A., *The Relevance of History*, Heinemann, 1972.
- Dilthey, W., *Hermeneutik ve Tin Bilimleri*, çev. D. Özlem, Paradigma, Ankara 1999.
- Gadamer, H. G., *Philosophical Hermeneutics*, trans. and ed. D. E. Linge, Univ. of California, London vd. 1977.
- Gilderhus, Mark T., *Tarih ve Tarihçiler*, çev. E. Özcan, Ankara 2011.
- Gooch, George P., *History and Historians in the Nineteenth Century*, Longman, London vd. 1913.

- Goody, Jack, *Tarih Hırsızlığı*, çev. Gül Ç. Güven, Türkiye İş Bankası, İstanbul 2007.
- Göka, Erol, *Türk Grup Davranışı*, Aşina, Ankara 2006.
- Gulbenkian Komisyonu, *Sosyal Bilimleri Açm*, çev. Şirin Tekeli, Metis, İstanbul 2012.
- Hegel, G. W., *The Philosophy of History*, trans. J. Sibree, Batohce Books, Ontario 2001.
- İkbal, Muhammed, *The Reconstruction of Religious Thought in Islam*, Oxford Univ. Press, London 1934.
- Kemal H. Karpat, *Kimlik ve İdeoloji*, çev. G. Ayas, Timaş, İstanbul 2011.
- Lacoste, Yves, *Tarih Biliminin Doğuşu –İbn Haldun-*, çev. Mehmet Sert, Donkişot, İstanbul 2002.
- Mağcupyan, Etyen, *Zihniyet Yapıları ve Değişim*, Patika, İstanbul 2000.
- Özlem, Doğan, *Tarih Felsefesi*, Anahtar, İstanbul 1996.
- Tosh, John, *Pursuit of History*, Longman, London vd. 2010.
- Makaleler
- Collingwood, R.G., “The Nature and Aims of a Philosophy of History”, *Proceedings of the Aristotelian Society*, Williams and Norgate, London 1924-1925, Vol. XXV.
- Diemer, A., “Bilgi Kuramı Günümüzde Felsefe Disiplinleri, çev./der. D. Özlem, İnkılap, İstanbul 1997.
- , “Ontoloji”, *Günümüzde Felsefe Disiplinleri*, çev./der. D. Özlem, İnkılap, İstanbul 1997.
- Heinemann, F., “Metafizik”, *Günümüzde Felsefe Disiplinleri*, çev./der. D. Özlem, İnkılap, İstanbul 1997.
- Ünlü, R. Barış, “İmparatorluk Fikrinin Gelişimi”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Sayı 65/3.
- Zolo, D., “Contemporary Uses of the Notion of ‘Empire’”, *The Monist*, vol. 90, no. 1.